

רחל בלס

**יסודות החשיבה הפסיכואנליטית:
מאמרים נבחרים על פרויד וקליין**

תרגום מאנגלית: נורית פישמן
עריכה: ענר גוברין
תל-אביב: רסלינג, 2022, 246 עמ'.

הדר קמפינסקי שוייצר¹

שהתפרסמו בכתבי-עת פסיכואנליטיים. הסוג הראשון (כולל את שלושת הפרקים הראשונים בספר) דן במאמרים קנוניים של פרויד בדרך מיוחדת ואף חדשנית. בלס חוקרת את המאמר עצמו, דיונים אחרים שעסקו בו ומציעה הסתכלות חדשה על המאמר ועל מה שנכתב עליו, דרך עיניה והבנתיה שלה עצמה. הקריאה בפרקים אלה היא חוויה אינטלקטואלית חזקה ומאתגרת.

הסוג השני של הפרקים עוסק בצורה יותר ממוקדת בהיבטים שונים ומרכזיים בתיאוריה ובפרקטיקה הקלייניאנית, כפי שבלס עצמה בהשפעת מדריכה מבינה אותה. היא מתייחסת לכתבי פרויד כאבני יסוד של החשיבה הפסיכואנליטית, רואה בהם יצירות פתוחות ולכן מאפשרות חקירה עשירה ומגוונת.

בפרק הראשון "האם היה לדורה תסביך אדיפוס? בחינה מחודשת של ההקשר התיאורטי של 'קטע מתוך אנליזה של היסטריה' לפרויד" (עמ' 17-52), בלס חוזרת לתיאור של פרויד את הטיפול שלו בדורה ומאתגרת את התפיסה המקובלת, שהפכה למיתוס בעולם הפסיכואנליטי, לפיה המעבר של פרויד מתאוריית הפיתוי לתיאוריה האדיפלית היה "תפנית רדיקלית". היא מראה שאצל פרויד עצמו יש סימוכין לכך שהזניחה של תאוריית הפיתוי והמחשבה שלו על הדינמיקה האדיפלית ומקומה בהתפתחות הנורמלית והפתולוגית התרחשו באופן הדרגתי לאחר הטיפול בדורה. אך זה אינו החידוש שלה. טענתה המרכזית והחדשה, אותה היא מפרטת לאורך הפרק, שלא רק שפרויד נתקל בקושי במעבר למודל האדיפלי, אלא שניתן לראות את ההדרגתיות בחשיבה שלו כבר בתיאור שלו עצמו את האנליזה של דורה. בלס חוקרת את ההתלבטויות של פרויד סביב סוגייה זו, כאשר הוא מתאר את הטיפול בדורה. ולבסוף מסבירה מדוע הוכרעה הכף לטובת התיאוריה האדיפלית, למרות שהוא הכיר גם בהקשר הלא אדיפלי הקיים במקרה.

היא מציינת, לאחר הצגת התמונה הקליינית של התהוות הסימפטום הנורוטי (ההיסטרי) של דורה, את אופני ההתייחסות המגוונים של פרויד, המבטאים את התלבטותו העקרונית לעניין זה: כטראומה נפשית, כתוצר של אהבה מודחקת למפתה, כבעל מקור גופני, כתוצר של פנטזיה מינית ושל הקשר עם האב, ככוח מניע של המיניות הלא-מודעת, וכסימפטום של תגובה, במטרה לדכא רגשות אהבה.

בלס מפרטת כל אחת מאפשרויות אלו ודנה בנוסף בניתוחי החלומות של דורה ומראה מה הוביל את פרויד לערער על הפיתוי הממשי כהסבר יחיד לנוירוזה. בפרק מוצגת ראייה מורכבת רב-רבדית של העניין. בלס טוענת שכאשר פרויד נוכח במגבלות של תיאוריית הפיתוי, הוא "כיוון את עיקר מאמציו להאיר על כוח פנימי שיוכל לתפקד כמקורו של המניע שמאחורי הנוירוזה" (עמ' 44), ולשם כך הוא מציע לראשונה את הרעיון שהאדם נולד עם דחפים מיניים ילדיים. בלס מציינת ש"בפנייה זאת

אמת מתה, עלינו להחזיר אותה לחיים, בישרה כותרת בעיתון ("הארץ", ינואר 2023). רחל בלס זיהתה מגמה זו לפני שנים ויצאה למסע להחזרת האמת למרכז הבמה הפסיכואנליטית. ספרה זה שעוסק ביסודות החשיבה הפסיכואנליטית הקלאסית, כפי שמשתקפת בחשיבתם של פרויד וקליין, יצא בסדרת נרקיטוס בהוצאת רסלינג, סדרה בעריכת פרופ' ענר גוברין שעוסקת במפגש שבין פסיכואנליזה לפילוסופיה ולחקר התרבות. בסדרה ראו אור כבר למעלה מתריסר ספרים, והיא מאפשרת לכותבים ולקוראים בעברית להיחשף למיגוון עבודות מעמיקות על היבטיהן השונים של התיאוריה והפרקטיקה הפסיכואנליטית בימינו, ובמיוחד למפגש שלהן עם התרבות הסובבת אותן. יש לציין את המבוא היפה והמעשיר שגוברין מצרף לכל ספר בסדרה.

עבור בלס, האמת בפסיכואנליזה הקלאסית היא אבן יסוד בהבנת מבנה הנפש ובהגדרת מטרות הטיפול הפסיכואנליטי. היא עוסקת ברצון הבסיסי של האדם להכיר את האמת הפנימית שלו, ויותר מכך, היא רואה בחתירה לאמת חלק מדחף החיים, ביטוי בסיסי וחשוב של 'ארוס'. לצד זה אפשר לומר שהיא מצטערת (ואולי אף כועסת) על חוסר ההבנה של מרכיב זה בקרב גישות פסיכואנליטיות שאינן קלאסיות. בלס לא חוששת לנקוט עמדה חד-משמעית, פחות מקובלת כיום, ועל כך, לפחות לדעתי, היא ראויה להערכה רבה.

בלס ממעטת לכתוב על 'מטופלים', היא חושבת וכותבת על 'האדם', מבנה הנפש והדינמיקה הנפשית האנושית הם שמעסיקים אותה, וזאת תוך קריאה וחקירה מדוקדקת של כתבי פרויד וקליין. כמו כן היא עסוקה בתהליך התפתחותה של התיאוריה הפסיכואנליטית במהלך שנות קיומה. ראייתה היא בוזמנית היסטורית/תהליכית ועכשווית. היא רואה בקליין ממשיכה של פרויד, מחד, ובעלת קול יצירתי ואחר ממנו, מאידך. בלס עצמה נטועה בגריסה הלונדונית של התיאוריה והפרקטיקה הקלייניאנית, ובמיוחד מושפעת מבטי ג'וזף, חנה סגל, וג'ון שטיינר, שהדריכו אותה בזמן שהותה בלונדון, כפי שאתאר בהמשך, והיא מהווה כיום קול מרכזי וחשוב שם. הספר שלפנינו מורכב למעשה משני סוגים של פרקים, רובם מבוססים על תרגום מאמרים והרצאות של בלס,

¹ מכון תל-אביב לפסיכואנליזה בת זמננו.
hadarkem@gmail.com

המצוי. המצוי אינו תואם את הרצוי ולכן אנו דוחים את תפיסת המציאות (המצוי) לטובת הרצוי הפנימי/המדומיין.

התשוקה העזה לדעת יכולה לעמוד בסתירה למציאות. מצד אחד רוצים לגלות את המציאות, אך הלהיטות לדעת אותה מובילה לכך שרואים בה את הרצוי ולא את המצוי. בשל סכנה זו ניתן לחשוב שידיעה אמיתית של המציאות כרוכה בריחוק רגשי (או בפחות תשוקה ולהיטות). יש כאן פרדוקס בין עידון לבין תשוקה. מחד, פרויד מגיע למסקנה שהדחף לדעת הוא נגזרת של סקרנות מינית ומכאן שהוא פועל על פי עקרון העונג, "אנו מבקשים לדעת את האמיתות שיעזרו לנו להימנע ממצבים מכאיבים" (עמ' 69), ומאידך, הוא מציינ דחף עצמאי לדעת (שאינו נגזרת של המיניות), שיכול להיות כפוף יותר לעקרון המציאות.

בלס מציעה לראות את הדחף העצמאי לדעת כחלק מדחף החיים (הארוס) אולם לא כזה המחפש עונג מידי או הימנעות מכאב. דחף שהוא אומנם ארוטי, אך מייצג מניע אחר מהשגת עונג. התשוקה להשגת עונג בכל מחיר מקושרת דווקא לדחף המוות, להפחתת מתח ולפירוק של אחדות, ואילו הארוס מכוון לאחדות וחיבור "האינטלקט שלנו מונע ע"י תשוקה לאחדות, שקשורה קשר הדוק לדחף המיני אך אינה זהה לו" (עמ' 70). האחדות, החיבור ויצירת הקשרים דרך הידיעה מאחדים את עולמנו הפנימי ובהמשך נתפוס את המציאות כמאוחדת יותר (ולכן פחות מאיימת). יש לציין כי האחדות אצל פרויד אינה התמזגות, אינה חוויה של שלמות נרקסיסטית, או חוויה אוקיאנית או דתית כלשהי. האחדות המונעת על-ידי הארוס היא "היקשרות למה שבאמת ובתמים מובחן מהאדם עצמו, היא כרוכה במפגש עם המציאות ולא בהתמזגותה עם האדם" (עמ' 72). כדי לפגוש את המציאות עלינו להתגבר על הצורך שהמציאות תמלא אחר הצרכים הילדיים שלנו. מכאן "המציאות היא מה שאנו מסוגלים להכיר ולקבל כאשר אנו מתגברים על הצרכים הילדיים שאנו מפנים אליה" (עמ' 72).

הפרק השלישי המשווין לסוג זה של הפרקים, "חידת אנלוגיית הפאזל של פרויד: החיאתו של מאבק בספקות ושכנוע פנימי ב'משה האיש והדת המונותאיסטית'" (עמ' 81-103) הוא פרק מורכב מאוד הדורש היכרות מקדימה עם המאמר המקורי של פרויד, ועוסק בקשר שבין החתירה לאמת, הטלת ספק, שיכנוע עצמי ואמונה דתית.

הפרק הרביעי "החתירה לאמת כיסוד העשייה האנליטית: נקודת מבט פרוידיאנית-קליינאנית מסורתית" (עמ' 105-140) מהווה מעין פרק מעבר מפרויד לקליין. בפרק זה בלס מתמודדת עם השאלה האם האמת רלוונטית? היא עוסקת בו בין היתר ברצון לא לדעת אמיתות ספציפיות כעומד בדרך אל היעד האנליטי שהוא הפתיחות לאמת. הטיפול הפסיכואנליטי מכוון למפגש עם פנטזיות לא-מודעות, מפגש עם מה שאיננו רוצים לדעת על קיומו (בתוכנו). כלומר מדובר למעשה על מצב ששני הרצונות, לדעת ולא לדעת, "הם ביטויים בסיסיים של אהבה ושנאה, של דחפי החיים והמוות" (עמ' 107). המפגש עם

פנימה היה מעורב צעד כלל לא פשוט" לומר שכוח פנימי (ולא רק כוח חיצוני) מפר את הקיום ההרמוני של האדם, ומכאן ש"הקונפליקטים הפנימיים אינם עוד תוצרים של התערבות הסביבה, כי אם תוצריהם של סתירות וניגודים בין שאיפות שמקורן פנימי" (עמ' 45). על השאלה מהו הגורם הספציפי שקובע אם ההתפתחות תהיה בכיוון פתולוגי או נורמלי, פרויד עונה באמצעות הרעיון של הקיבעון: "כשדחפים ילדיים שומרים על כוחם הראשוני, קונפליקט מאוחר יותר יגרור פתולוגיה" (עמ' 45). הפתולוגיה קשורה אם כן להיעדר עידון של דחפים ילדיים.

הפרק השני, "הבנה פסיכואנליטית של תאוות הדעת, כפי שהיא משתקפת ב'זיכרון ילדות של ליאונרדו דה וינצ'י' לפרויד" (עמ' 53-79), עוסק בתפיסה הפסיכואנליטית של פרויד את התאוות לדעת ואת היכולת לדעת. בלס טוענת שהדחף האפיסטמופילי הוא חלק מדחף החיים המתבטא בבקשת הידיעה העצמית כמו גם ברצון האנושי לדעת יותר (על המציאות, על אנשים וכו'). אולם הדיון בכך, הן אצל פרויד והן אצל בלס עצמה, כולל התייחסות גם להיבטים שעלולים להיות חמדניים או סאדיסטיים כחלק מהרצון לדעת, ולהשלכות שליליות נוספות שעלולות לנבוע מהתאוות לדעת.

פרויד הכיר מתוך עצמו את התאוות לדעת והעריץ את הביטוי של תאוות זו אצל ליאונרדו דה וינצ'י ובמיוחד את הדחף לגילוי אמיתות חדשות על המציאות. פרויד נסמך על המחשבה של דה וינצ'י שאהבה ושנאה צריכות להיות מבוססות על הכרה וידיעה מעמיקה. עלינו להכיר ולדעת כדי שנוכל לאהוב. כלומר משורטט כאן "קשר ישיר בין ידיעה לבין אהבה או שנאה" (עמ' 59). לגבי ההשלכות השליליות של תאוות הידע אצל דה וינצ'י, פרויד סבור שככל שגבר הצורך שלו לדעת, כך פחתה יכולתו לאהוב אהבה פסיכולוגית או ליבידינלית, "רגשיו היו מרוסנים, משועבדים לדחף החוקר שבו, הוא לא היה אוהב ושונא, אלא שואל עצמו, מהיכן בא מה שעליו לאהוב או לשנוא ומה משמעו" (עמ' 59). פרויד מציג את תאוות הדעת של דה וינצ'י כנערצת ובעייתית כאחת. הוא מתייחס גם לכך שהחקירה החליפה אצל דה וינצ'י את הפעילות האמנותית, ודווקא העידון הנעשה דרך חקירה לא מאפשר ביטוי ישיר של העבר הילדי ולכן עלולה להיווצר פתולוגיה נפשית.

לדחף הילדי הלא-מודע כמה איפיונים המקשים על התפקוד הבריא והבוגר: הוא אינו יודע שובעה, חסר גמישות ואינו מסתגל למציאות. דרך התיאור של דורה ושל דה וינצ'י פרויד למעשה מדגים את הקשר שבין הדחפים הילדיים בנפש שלא עברו עידון לבין פתולוגיה נפשית בגיל מאוחר יותר.

בפרק זה מתאפשר דיון מעניין במשמעות של ידיעת האמת על המציאות ובמה תורמת ידיעת האמת לאדם. ראשית יש לציין כי האמת עצמה אינה אובייקט, אלא "היא מצב של תפיסת אובייקטים כמות שהם או עבור מה שהם" (עמ' 66). מדובר כאן על הנטייה לתפוס את המציאות במונחים של הרצוי (הפנימי) ואז להזות את המבוקש (הרצוי המדומיין), במקום לקבל את

כדי שהאמת לא תהיה עוד רלוונטית" (עמ' 137). בלס מזהירה גם מפני שימוש לרעה באמת – סכנה שנכפה אותה על המטופל במקום שנגלה אותה וטוענת שפחד זה קשור גם ל"דבר שקשה במיוחד לקבלו בתקופה הנוכחית: היחס לסמכות ולאחריות שמשממע מהגישה המסורתית לאמת" (עמ' 138). מחד, בגישה המסורתית יכול להיווצר מצב שהאנליטיקאי יכול לראות ולדעת על המטופל יותר משהמטופל יכול להכיר בעצמו. אולם מאידך, הגישה המסורתית מעודדת את המטופל להכיר את משאלותיו, תשוקותיו, מגרעותיו, מניעיו ואת הפנטסיות שלו ולקחת עליהם אחריות ולהכיר את הקשר בינם לבין סבלו. אין לי אלא להסכים עמה.

בפרק החמישי, "מיידיות האמת הלא-מודעת: הבנת הכאן ועכשיו" של בטי ג'וזף דרך השוואה לתפיסות אחרות" (עמ' 141-169) בלס, בעקבות שהותה בלונדון והיותה מודרכת אצל בטי ג'וזף, מחדדת את התפיסה הייחודית שלה למה שמתרחש בפגישה האנליטית וכיצד ניתן וצריך לפרשו. האמת הנפשית הלא-מודעת יכולה לעורר פחד עוצמתי ולכן להסיט את הצמד האנליטי מתהליך חי וקשוב לעבר הסברים מתוך העבר או הסברים שכלתניים אחרים ואלה לא יובילו לשינוי המיוחל.

כדי לחדד, להכיר ולהבהיר את הגישה הספציפית של ג'וזף, בלס עורכת שתי השוואות: אחת בתוך הקבוצה הקלייניאנית, בעיקר לחנה סגל, והשנייה ביחס לתיאוריות פסיכואנליטיות שאינן קלייניאניות. מהי הגישה הפרשנית שיש לנקוט כדי להגיע לאמת הנפשית? זהו פרק לא פחות מפנומנלי, דרכו ניתן להבין את הלך הרוח הקלייניאני ואת המשמעות של העבודה ב'כאן ועכשיו', בתוך יחסי ההעברה תוך שימת לב לתנודות עדינות בתוך הקשר הטיפולי במהלך כל שעה האנליטית. ניכרת בפרק זה ההערכה הרבה שיש לבלס למדריכותיה, ג'וזף וסגל, יחד עם היכרות מעמיקה עם גישות אחרות, שמאפשרת לה (ההיכרות) לדון במשמעויות השונות של 'כאן ועכשיו' בפסיכואנליזה בצורה מקיפה ביותר.

בפרק השישי, "התבוננות בתפיסת הפנטסיה הרדיקלית של קליין והשלכותיה על הפרקטיקה האנליטית" (עמ' 171-200), בלס עוסקת בקשר שבין הרעיון של הפנטסיה הלא-מודעת בתיאוריה הקלייניאנית לבין הטכניקה האנליטית בפועל וההבנה של המהות הפסיכואנליטית. היא מצירה על התופעה שאנליטיקאים מאמצים את התיאוריה הקלייניאנית ללא שהם משנים את הפרקטיקה האנליטית בפועל. למעשה בלס מקשרת בפרק זה בין התיאוריה לבין הטכניקה.

בפרק השביעי והאחרון בספר, "הגישה הפסיכואנליטית בין נייטרליות מוסרית למוסר" (עמ' 201-224), בלס מתמודדת עם הביקורת שמופנית אל הפסיכואנליזה לפיה נייטרליות אנליטית (חוסר שיפוטיות) היא למעשה נייטרליות מוסרית, וזו כשלעצמה אינה מוסרית. זהו דיון חשוב ובמיוחד בתקופה בה אנו חיים. האם העמדה הפסיכואנליטית הנייטרלית לא מאפשרת לאנליטיקאי להתעמת עם הרוע הנגלה לפניו בשל

האמת, גם זו שלא רצינו לדעת אותה, עלול להיות מפחיד, כרוך לכן במאבק פנימי בין חלק שחש את התשוקה לדעת לבין החלק המתנגד לידיעה, אך מאפשר בסופו של דבר לאדם להרחיב את היכולת שלו לאהוב (את עצמו, את האחרים ואת המציאות).

בחשיבתו של פרויד לאהוב ולדעת קשורים בקשר הדוק. ביסוד התאוה לדעת קיימת אהבה ארוטית, אך זו "אינה מכוונת לתועלת עצמנו (בשונה ממשאלותינו הלא-מודעות), ולפיכך אין לראות בה כוח שמעוות את המציאות כי אם כוח שפותח אותה אלינו" (עמ' 111). בפרק זה בלס מדגישה את ההבדל בין לדעת על, או לקבל מידע על החלקים הלא-מודעים לבין התוודעות אליהם דרך יחסי ההעברה ופירושים. לכן אין מדובר בדיווח על האמת, או בבניית נארטיב על מהלך חייו של האדם או ברכישת בעלות על האמת, אלא במגע ישיר עמה, גם אם הדבר כרוך בכאב.

כדי להבין את ההמשגה הקלייניאנית ביחס לחתירה לאמת יש להבין היטב את מושג הפנטסיה, כפי שהוא מבואר במאמר המקורי של סוזן אייזקס שהוצג בדיוני המחלוקת מטעם הקבוצה הקלייניאנית (1). המגע עם האמת הנפשית, באמצעות יחסי ההעברה, יוביל לשינוי מהותי בתוכנו ובאופיין של הפנטסיות הלא-מודעות. לא מדובר כאן על המודעות לאמת או על התפתחות של יכולת חשיבה, מדובר כאן על היכרות עמוקה (רגשית וגופנית) עם פנטסיות, עם השלכות ועם השימוש שאנו עושים במנגנון של הזדהות-השלכתית. חשוב לציין שאצל קליין האפשרות להכיר את המציאות, החתירה לאמת והתשוקה לדעת מתאפשרות בעזרת הסמלה (סימבוליזציה) של דחפים ופנטסיות לכדי מחשבות. ההסמלה תורמת גם להפחתת החרדה המתעוררת אל מול המציאות ואל מול האמת הנפשית.

הפרשנות האנליטית בהתאם לגישה זו מכוונת ליצירת אינטגרציה באני, כך שהאדם יכיר את חלקיו השונים, את הפנטסיות שלו, ואת ההשלכות שלו, כך שבמקום שהוא יכפה את עצמו על המציאות הוא יוכל לראות אותה לאמיתיה, "בדומה מאוד לאהבה אמיתית, השאיפה היא להכיר את האהובה כמות שהיא ולא בגרסה אידאלית כלשהי" (עמ' 136). בלס מציינת בפרק זה את ההבדל שבין גישות קלאסיות בפסיכואנליזה לבין גישות עכשוויות. הגישות העכשוויות מייחסות את חוסר הידיעה לאי-יכולת לדעת מסיבות התפתחותיות/מבניות. כלומר אי-הידיעה אינה קשורה למניע פנימי, למשמעות, להגנות או לפנטסיות של האדם, אלא למגבלה התפתחותית מבנית כלשהי החלה על היכולת הקוגניטיבית או הרגשית. במקרה כזה האמת חדלה להיות רלוונטית לפסיכואנליזה והמאבק הפנימי הדינמי של האדם בתוך ועם עולמו הפנימי אותו הוא רוצה להכיר, משתנה והוא עתה קשור להתמודדות שלו עם חסר בתהליכי חשיבה.

אולם בלס טוענת בנימה חד-משמעית כמו שהיא יודעת לטעון ש"חסר זה חייב להיות ריק ממשמעות וממניעים אישיים

הצורך שלו להבין את הסיבות והמניעים שהובילו את המטופל להיות מי שהוא? האם גישות חדשות שהפחיתו מערכה של הנייטרליות האנליטית (עד כדי ביטולה) מצאו כן פתרון אל מול הביקורת מבחוץ שנייטרליות פסיכואנליטית אינה מוסרית?

בלס טוענת שדווקא העמדה הלא נייטרלית החדשה מבטלת את האפשרות של הכרה ברוע ואילו העמדה הנייטרלית האנליטית הקלאסית, כפי שהיא מבינה ומסבירה אותה, קרובה ביותר לעמדה מוסרית. כדי להבהיר את תפיסתה, בלס משתמשת בפרק זה בדוגמאות קליניות של ג'ון שטיינר ושל ג'סיקה בנג'מין. דרך דיון זה בלס מממשיכה ומחדדת את ההבנה שלה מהי המהות של הגישה הפסיכואנליטית המסורתית של פרויד וקליין.

קריאה בספר זה היא כמו חזרה לארוחה משפחתית מזינה, בסיסית, המורכבת מחומרי מזון איכותיים, בלתי מהונדסים.

ביבליוגרפיה:

1. Isaacs S., The nature and function of phantasy. Int. J. Psycho-Anal., 29: 73-97, 1948.